

Β. Η συμφιλίωση της θρησκευτικής ελευθερίας με την επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα

Παρελθόν, παρόν και μέλλον των σχέσεων κράτους και εκκλησίας*

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

*Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ,
πρώην Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και Υπουργός Εξωτερικών*

Το άρθρο 3 του Συντάγματος έχει μια γενεαλογία τελείως αντίστροφη από αυτή που μπορεί να υποθέσει κανείς διά γυμνού οφθαλμού. Το άρθρο 3 δεν έχει «εκκλησιοκεντρική» καταγωγή. Είναι πολιτειοκρατική διάταξη. Εισήχθη στα ελληνικά Συντάγματα με πρωτοβουλία της Πολιτείας, για να επιβεβαιώσει ότι δεν είναι απλώς *νόμω*, αλλά *συντάγματι* κρατούσα, σε αντίθεση με τις επιταγές και τις προϋποθέσεις του Κανονικού Δικαίου. Διακήρυξε δηλαδή η Πολιτεία και επέβαλε στο υψηλότερο δυνατό κανονιστικό επίπεδο, αυτό του Συντάγματος, ότι το πολιτειακό δίκαιο υπερισχύει του Κανονικού Δικαίου της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στο μείζον θέμα που είναι η οργάνωση και η υπόσταση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα, της κατ' Ελλάδα εκκλησίας. Διότι αυτό πράγματι εισήχθη ως διάταξη υπό καθεστώς σύγκρουσης της ελληνικής πολιτείας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Η Ελλάδα είναι εργαστήριο πολλών πραγμάτων τα 200 χρόνια του βίου της ως ανεξάρτητο κράτος. Ο Κύκλος Ιδεών, που συνδιοργανώνει τη ση-

---

* Ομιλία στην στρογγυλή τράπεζα με την οποία ολοκληρώθηκε η ημερίδα «Θρησκεία, Εκκλησία και Σύνταγμα» που διοργανώθηκε από το Κέντρο Αριστείας Jean Monnet «Ευρωπαϊκός Συνταγματικός και Θρησκεία/ες», τον Κύκλο Ιδεών και τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, στις 20.12.2019, αίθουσα του ΕΒΕΘ. Ευχαριστώ και συγχαίρω τη Λίνα Παπαδοπούλου για αυτή και όλες τις σχετικές πρωτοβουλίες της. Αναλυτικότερη παρουσίαση καθώς και βιβλιογραφική τεκμηρίωση των απόψεων μου μπορεί να βρει όποια / όποιος ενδιαφέρεται στη μονογραφία μου, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Παρατηρητής 2001 και στη συλλογή μελετών και άρθρων μου, *Η Δημοκρατία μεταξύ συγκυρίας και Ιστορίας. Προσδοκίες και κίνδυνοι από την αναθεώρηση του Συντάγματος*, Πατάκη 2018, 421-484.

μερινή ημερίδα, στα τέλη του 2020 και ενόψει του 2021, θα οργανώσει ένα μεγάλο επιστημονικό συνέδριο με θέμα: «Εργαστήριο η Ελλάς» που δεν παραπέμπει στο «Καφενείο η Ελλάς», αλλά στο «δοκιμαστήριον» η Ελλάς. Πώς η Ελλάδα λειτούργησε ως εργαστήριο εννοιών, θεσμών, καταστάσεων που γενικεύτηκαν. Μία από τις καταστάσεις αυτές είναι η αυτοκεφαλία.

Η Ελλάδα δεν είναι απλά το πρώτο εθνικό ανεξάρτητο κράτος που απορρέει από την καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Απέκτησε και την πρώτη αυτοκέφαλη εκκλησία αυτής της κατηγορίας. Έχουμε πολύ μεγάλη συνάφεια με αυτό που συμβαίνει τώρα στην Ουκρανία, δηλαδή με αυτόν τον θρησκευτικό βεσπφλισμό, ο οποίος έχει επιβληθεί στην ορθόδοξη εκκλησία.

Παρότι όμως αρχικός στόχος αυτής της πολιτειακής διάταξης στην ελληνική συνταγματική ιστορία ήταν ο απογαλακτισμός από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στη συνέχεια, μέσα από μια πολύ ενδιαφέρουσα ετερογονία των σκοπών, η διάταξη αυτή ανεδείχθη σε κατ' εξοχήν προστατευτική του νομικού καθεστώτος του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το 1975, αυτό έγινε ως απάντηση στην προσπάθεια του παραιτηθέντος το 1973 Αρχιεπισκόπου Ιερωνύμου Α' (Κοτσώνη) να καταργήσει τους όρους της συνοδικής πράξης του 1928 σε σχέση με τη συγκρότηση της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου και να την συγκροτήσει με τους αιρετούς προέδρους των συνοδικών επιτροπών αντί για την κατ' ισομοιρία συμμετοχή έξι μητροπολιτών από την αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος και έξι μητροπολιτών από τις νέες χώρες. Σε απάντηση, λοιπόν, αυτής της προϊστορίας και στο πλαίσιο της αποκατάστασης της κανονικής τάξης, ήρθε το ισχύον Σύνταγμα και πολιτειακά πλέον προστατεύει το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Διότι δεν μπορεί να διεκδικούμε διεθνή νομική προστασία για το Οικουμενικό Πατριαρχείο και να μην του παρέχουμε εθνική συνταγματική προστασία. Είναι προφανές ότι όταν θέλουμε να είναι και να αναγνωρίζεται ως νομικό πρόσωπο διεθνούς δημοσίου δικαίου το Οικουμενικό Πατριαρχείο, πρέπει να αναγνωρίζεται ως τέτοιο στην Ελλάδα.

Άρα, εισάγονται δύο συστήματα σχέσεων κράτους – εκκλησίας στην Ελλάδα. Ένα σύστημα σχέσεων με την Εκκλησία της Ελλάδος, που σημειωτέον δεν είναι η αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος, είναι η Εκκλησία της Ελλάδος όπως ορίζεται κατά τον Καταστατικό της Χάρτη. Δηλαδή η σύνθεση της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος και των μητροπόλεων των νέων χωρών που είναι άλλο μόνωμο από την αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος. Το σύστημα αυτό είναι ένα σύστημα συνταγματικά ρυθμισμένων σχέσεων, το Σύνταγμα όμως είναι κρατικό. Το δεύτερο σύστημα είναι αυτό

των σχέσεων της ελληνικής πολιτείας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το σύστημα αυτό είναι ηθελημένα μία σχέση ομοταξίας, διότι συνυπάρχουν και εναρμονίζονται δύο οντότητες κατά το διεθνές δίκαιο, δηλαδή δύο υποκείμενα του διεθνούς δημοσίου δικαίου. Αυτό φαίνεται καθαρά στο άρθρο 105 Σ. περί Αγίου Όρους. Δηλαδή στον τρόπο κατά τον οποίο παράγεται ο Καταστατικός Χάρτης του Αγίου Όρους, που νομοθετείται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο σε σύμπραξη με την Ελληνική Πολιτεία.

Δεν υπάρχει τίποτα που συμβαίνει στον δημόσιο χώρο και στην κοινωνία των πολιτών που να μη είναι εντέλει και κατά βάση ρυθμισμένο συνταγματικά. Το Σύνταγμα δε διέπει απλώς το κράτος, διέπει την έννομη τάξη. Η επεκτατική λειτουργία του Συντάγματος είναι καθοριστική. Δεν μπορεί ένα φαινόμενο, όπως το θρησκευτικό, το εκκλησιαστικό, το κοινωνιστικό σε εκκλησιαστικό επίπεδο να είναι συνταγματικά αρρυθμιστο. Είναι ρυθμισμένο, ούτως ή άλλως, από τους διεθνείς κανόνες προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Είναι ρυθμισμένο από το ευρωπαϊκό ενωσιακό δίκαιο και από την ΕΣΔΑ.

Έτσι, μπορούμε να βρούμε και το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 3 Σ, που, ναι, υπάρχει, αλλά είναι πολύ σημαντικό για το status του Οικουμενικού Πατριαρχείου και εξαιρετικά αχνό για τα ζητήματα της εσωτερικής έννομης τάξεως, κυρίως για ζητήματα πρακτικού χαρακτήρα, όπως είναι οι αργίες, οι τελετές κ.ο.κ.. Πάντα στο πλαίσιο της πρακτικής αρμονίας μεταξύ ισοτίμων συνταγματικών διατάξεων, πάντα σε συνδυασμό με το άρθρο 13 παρ. 1 Σ που είναι διάταξη μη υποκείμενη σε αναθεώρηση, πάντα υπό το πρίσμα του πολυεπίπεδου συνταγματισμού, πάντα στο πλαίσιο της σύμφωνης με την ΕΣΔΑ ερμηνείας του άρθρου 3 Σ, και –στο πεδίο εφαρμογής του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης– στο πλαίσιο της σύμφωνης με τον Χάρτη αυτόν ερμηνείας του άρθρου 3 Σ.

Το ίδιο συμβαίνει και με το προοίμιο. Υπάρχει στη διεθνή βιβλιογραφία σοβαρός προβληματισμός για τον ρόλο των προοιμίων. Δεν είμαστε η μόνη χώρα που έχει προοίμιο με επίκληση του θείου στο Σύνταγμά της. Το προοίμιο το δικό μας είναι η υπενθύμιση της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας. Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας είχε αυτό το προοίμιο. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για μία μνεία, για ένα κατάλοιπο. Για ένα ίχνος της συνταγματικής ιστορίας της χώρας.

Ποιος επαναστάτησε; Πώς συγκροτείται το Έθνος κατά τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας; Από τον χριστιανικό πληθυσμό ο οποίος και αποκτά την ιθαγένεια του υπό συγκρότηση κράτους. Όχι μόνο τον ορθόδοξο. Είναι σαφέστατο το θρησκευτικό στοιχείο ως συνεκτικό στοιχείο του ιστορικού

υποκείμενου της Επανάστασης. Δεν χρειάζεται να είσαι ορθόδοξος, πρέπει να είσαι χριστιανός όμως για να αποκτήσεις την ιθαγένεια, με βάση το Σύνταγμα της Επιδάουρου και τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Άρα, μία τέτοια μνεία είναι το προοίμιο. Δεν θα εφαρμόσουμε το Σύνταγμα με βάση το τριαδολογικό δόγμα. Έτσι δεν το ερμηνεύει ούτε καν η καθολική Ιρλανδία, που το Σύνταγμα της περιλαμβάνει επίσης επίκληση του τριαδικού θεού. Πολλά συνταγματικά κείμενα ξεκινούν με επίκληση του Θεού ή του υπέρτατου όντος. Δεν ερμηνεύονται όμως οι συνταγματικές διατάξεις υπό το θεολογικό πρίσμα του προοιμίου. Υπάρχει ένα νεωτερικό κεκτημένο, στοιχείο του οποίου είναι ότι η συνταγματική ηθική είναι διαφορετική σε πολλά σημεία από τη χριστιανική ηθική, και, πολύ περισσότερο, από την ορθόδοξη ηθική, η οποία είναι, πάντως, πρακτικά χαλαρότερη και της καθολικής και της προτεσταντικής. Διέπεται πολύ συχνά από τη λογική των κατ'οικονομία λύσεων.

Το ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι η στάση της ελληνικής κοινωνίας έναντι της εκκλησίας. Η ελληνική κοινωνία είναι η ίδια πολιτειακή. Θέλει η ίδια να παρεμβαίνει στην εκκλησία. Θέλει να έχει τη δυνατότητα επιλογής (opt in - opt out) σε σχέση με την ορθόδοξη εκκλησία. Τη θεωρεί παρακολούθημα του κράτους και συγχέει –η κοινωνία περισσότερο από την εκκλησία– την ιδιότητα του πολίτη με την ιδιότητα του πιστού. Θεωρεί ότι πρέπει να έχει άποψη για το ποια θεολογική ή ηθική στάση πρέπει να τηρήσει η εκκλησία. Ο πολίτης θεωρεί ότι δικαιούται κατά το Σύνταγμα, κατά το άρθρο 13, όποτε θέλει να είναι και όποτε θέλει να μην είναι μέλος της εκκλησίας. Θέλει π.χ. αποτέφρωση αντί για ταφή, αλλά θέλει και ορθόδοξη εξόδιο ακολουθία. Θέλει να συνάπτει πολιτικό γάμο, αλλά θέλει να κάνει βάπτισμα του παιδιού του, νηπιοβάπτισμα. Ακολουθεί, γενικά, μια δική του αντίληψη, την οποία η ορθόδοξη εκκλησία λόγω «ευρυχωρίας» και λόγω συμβιβασμού με την πραγματικότητα την αποδέχεται σε πολύ μεγάλο βαθμό. Εάν η εκκλησία έδινε αγώνα για τις απόψεις της σε σχέση πχ με τις προγαμιαίες σχέσεις ή σε σχέση με την έκτρωση, η ελληνική κοινωνία θα βρισκόταν ενώπιον ενός καθρέφτη που την βάζει να δει τις ηθικές επιλογές της που είναι σε μεγάλο βαθμό φιλελεύθερες και νεωτερικές. Η επιλεκτική και μεταβλητή σχέση με την ορθόδοξη εκκλησία επιτρέπει ίσως στην ελληνική κοινωνία να αποφεύγει τη συνάντηση με διλήμματα. Να τα παραμερίζει. Να επιλύονται όλα με έναν απλό τρόπο, μέσω πρακτικών διευθετήσεων, με γενικευμένη χρήση της αρχής της «οικονομίας».

Το νομικά κρίσιμο ερώτημα, το οποίο θέτει στη δική του μελέτη, κατά έναν τρόπο, ο Πρόεδρος Ι. Σαρμάς, είναι αν το άρθρο 3 Σ είναι στοιχείο της

εθνικής συνταγματικής ταυτότητας. Μπορεί να επικαλεστεί η Ελλάδα ότι το σύστημα των σχέσεων κράτους – εκκλησίας, των σχέσεων με το Οικουμενικό Πατριαρχείο πρωτίστως, και των σχέσεων με την Εκκλησία της Ελλάδος και με όλες τις θρησκευτικές κοινότητες, που είναι νομικά ρυθμισμένες τώρα, είναι στοιχείο της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας; Το άρθρο 17 της Συνθήκης για τη λειτουργία της ΕΕ, λέει ναι. Ρητά. Λέει το άρθρο 17 παρ 1 της Συνθήκης για τη λειτουργία της ΕΕ: «Η Ένωση σέβεται και δεν θίγει το καθεστώς που έχουν σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο οι εκκλησίες και οι θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες στα κράτη μέλη.». Υπάρχει συνεπώς ρητή διάταξη. Είναι ρητά στοιχείο της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας το σύστημα σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας.

Αυτή η διάταξη του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου θα ερμηνευθεί υπό το πρίσμα βεβαίως του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων επί του πεδίου της αρμοδιότητας της Ένωσης και υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ και των προσθέτων πρωτοκόλλων στο πεδίο εφαρμογής στη Σύμβαση. Άλλωστε, το Συμβούλιο της Ευρώπης ασκεί έλεγχο αξιών επί της ΕΕ.

Έρχομαι τώρα στο ερώτημα αν θα μπορούσαμε να λύσουμε ορισμένα από τα θέματα αυτά με τις αναθεωρητικές διαδικασίες. Βεβαίως, αλλά εδώ πρέπει να θυμηθούμε ότι η πιο ριζοσπαστική πρόταση που υπεβλήθη ποτέ ήταν η πρόταση αναθεώρησης που υπέβαλε το ΠΑΣΟΚ το 1995. Την οποία θα μου επιτρέψετε να πω ότι την γνωρίζω πάρα πολύ καλά. Το 1995 το ΠΑΣΟΚ πρότεινε τον χωρισμό κράτους και εκκλησίας. Έτσι εισήχθη η πρόταση. Επαναλήφθηκε μετά τη διάλυση της Βουλής του 1993 και τις εκλογές του 1996. Αυτό προκάλεσε κολοσσιαία αντίδραση. Διέρρηξε τη δυνατότητα συναίνεσης με την τότε αντιπολίτευση, άρα κινδύνευε η αναθεωρητική συναίνεση συνολικά. Κινδύνευε να αποπροσανατολιστεί όλη η συζήτηση σε ένα θέμα το οποίο έχει, εν πάση περιπτώσει, περιορισμένη σημασία, εφόσον αποδεχόμαστε ότι το άρθρο 13 Σ είναι ανυπέρβλητο, η θρησκευτική ελευθερία και η θρησκευτική ισότητα καθορίζει τα πάντα. Συναντήθηκε η Επιτροπή Αναθεώρησης με την Ιερά Σύνοδο και είπε «αποσύρουμε την αναθεώρηση του άρθρου 3». Όμως, ρυθμίσαμε διάφορα θέματα, από τους αντιρρησίες συνείδησης σε επίπεδο Συντάγματος μέχρι τα ζητήματα ορκωμοσίας σε επίπεδο Κανονισμού της Βουλής και κοινών οικονομικών διατάξεων.

Τι γίνεται, λοιπόν, μετά; Το 2006, στον επιστημονικό διάλογο μου δίνεται η ευκαιρία να προτείνω, ενόψει της αναθεώρησης του 2008 –η οποία πήγε γενικώς «αδιάβαστη», όπως λέμε, χωρίς να ακούσει τις ευχές του Ιωάννη του Δαμασκηνού– ότι η λύση είναι σημειακή, χειρουργική. Να προσθέσου-

με μια ερμηνευτική δήλωση κάτω από το άρθρο 3, ότι τίποτα στο άρθρο 3 δεν μπορεί να δικαιολογήσει αποκλίσεις από την αρχή της θρησκευτικής ισότητας και της θρησκευτικής ελευθερίας.

Έρχεται, λοιπόν, ο ΣΥΡΙΖΑ τον Νοέμβριο του 2018 και υποβάλλει την επίσημη πρόταση αναθεώρησης. Αγνοεί το άρθρο 16 παρ.2 Σ. Προσέξτε, ήταν γνωστό ότι υπάρχει πρόβλημα ερμηνευτικό με τη νομολογία του ΣτΕ σχετικά με το μάθημα των θρησκευτικών. Ουδείς όμως προτείνει αναθεώρηση του άρθρου 16 παρ 2, παρότι το επισήμανα κατ' επανάληψη. Προκάλεσα να θέσουν το ζήτημα του άρθρου 16 παρ 2 τα κόμματα που είχαν τη δυνατότητα συλλογής υπογραφών 50 βουλευτών. Και, επίσης, τους είπα «αντί να παρουσιάσετε τη μαξιμαλιστική αυτή διάταξη της αναδιατύπωσης του άρθρου 3, βάλτε την ερμηνευτική δήλωση». Η ερμηνευτική δήλωση προτάθηκε. Υπήρχε αυτοτελής πρόταση που εισήχθη στην παρούσα Βουλή (του 2019), κατά την πρώτη Σύνοδό της όταν άσκησε αναθεωρητική αρμοδιότητα. Αλλά, δυστυχώς, η σημερινή πλειοψηφία της ΝΔ δεν αξιοποίησε τη δυνατότητα τουλάχιστον να προσθέσουμε την ερμηνευτική δήλωση, αυτή τη λιτή, τη «χειρουργική».

Ο κορμός της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για το ουδετερόθρησκο κράτος –διατηρουμένης της έννοιας της επικρατούσας θρησκείας, διατηρουμένης της αναφοράς στα ειδικά νομικά καθεστάτα, διατηρουμένης της μνείας του τόμου του 1850 και της πράξης του 1928, χωρίς ρητή αναφορά όμως στις νέες χώρες, με αναφορά μόνο στην Κρήτη και στα Δωδεκάνησα, ενώ τα ειδικά εκκλησιαστικά καθεστάτα είναι πλείονα των δύο, τα οποία μνημόνευε η πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ– δημιουργούσε πολύ σοβαρό πρόβλημα με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Την ίδια ώρα διεξαγόταν μια πολύ ενδιαφέρουσα αντιδικία για το κτήμα Προμπονά. Το Συμβούλιο της Επικρατείας, προεδρεύοντος του Χ. Ράμμου, ο οποίος μας τιμά σήμερα με την παρουσία του εδώ, εξέδωσε μια απόφαση η οποία αποδέχεται ως αυτονόητο, στα τυπικά στοιχεία της απόφασης, ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι νομικό πρόσωπο δημοσίου διεθνούς δικαίου. Έτσι, περιγράφεται το προσφεύγον Οικουμενικό Πατριαρχείο. Με αυτό το status. Το οποίο συνάγεται και από το νόμο 4301/2014 περί θρησκευτικών και εκκλησιαστικών οργανώσεων.

Μια τελευταία παρατήρηση. Ξεχάστε προς στιγμή όλη αυτή την ιστορία για το άρθρο 3 Σ. Και ξεχάστε το, κατά τη γνώμη μου, δευτερεύον ζήτημα της Εκκλησίας ως νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου – άλλωστε ΝΠΔΔ είναι και οι ισραηλιτικές κοινότητες, οι δε μουφτείες είναι δημόσιες υπηρεσίες. Και υποθέστε ότι οργανώνεται και η Εκκλησία της Ελλάδος ως νομικό

πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου. Τι θα γίνει από σκοπιάς συνταγματικής και, γενικότερα, έννομης τάξης; Έχουμε φανταστεί ποτέ μια Εκκλησία της Ελλάδος η οποία μπορεί να είναι ακτιβιστική και ασκεί δραστήρια τα δικαιώματά της ως οντότητα της κοινωνίας των πολιτών; Εάν ασκήσει εντατικά τα δικαιώματά της κατά το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ η Εκκλησία, μπορεί να έχει παρέμβαση πολιτική, κοινωνική, ηθικολογική, πολύ μεγαλύτερη από σήμερα. Αυτό το πολιτειοκρατικό κατάλοιπο πιστεύω ότι συγκρατεί λίγο αυτή την εντατική χρήση των δικαιωμάτων.

Και τα μέλη του Κογκρέσου των ΗΠΑ μετέχουν σε ειδική λειτουργία, η οποία γίνεται στην αρχή κάθε συνόδου. Και ο Πρόεδρος των ΗΠΑ ορκίζεται επί της Βίβλου. Μιλάει ο ευαγγελιστής πάστορας τον οποίο διαλέγει ο νέος Πρόεδρος, ο οποίος μπορεί να είναι φονταμενταλιστής. Ένας καθολικός εξελέγη, όπως ξέρετε, Πρόεδρος στις ΗΠΑ και αυτός δολοφονήθηκε.

Αυτό πρέπει, συνεπώς, να σκεφτούμε. Αυτό είναι το ζήτημα του μέλλοντος των σχέσεων. Το μέλλον των σχέσεων, όπως σωστά ειπώθηκε, δεν θα ρυθμιστεί συνταγματικά. Ρυθμίζεται μέσα από τις δυναμικές της μετανεωτερικότητας.

